

Három becskereki történet

I. Kartonruhák és sorsok

Vortakt (ütemelőző)

A *Rózsától Rózsáig* című szövegem egy részében kávéházi dalokkal foglalkoztam. Nem felfedezés, hogy ezeknek gyakran identitásmutogató/fitogtató szerepük van – miközben más-más lendületek, büszkeségek, előítéletek, önteltségek vagy szorongások kísérik a többség, illetve a kisebbségek nótáinak húzatását. Írtam arról is, hogy gimnazistakoromban a Rózsában milyen magyar, szerb, román nótákat húzattak a társaságomban. Az egyik szövegváltozatomban ott volt még egy nóta, de ezt némi töprengés után kihagytam. Közben megtudtam még valamit erről a nótáról, és most ezzel kezdeném a szöveget:

*Vett a zsidó két libát
– két libát
Egy feketét egy tarkát
– egy tarkát
Baszd meg zsidó a libát
– a libát
Mért nem vettél egyformát
– egyformát.*

E. nevű osztálytársam húzatta ezt a nótát. Büszkén. Nem voltam benne soha egészen biztos, hogy a büszkeséget az ihlette-e, hogy ez egy identitásigenlő nóta, vagy inkább az, hogy ilyen jópofa nótát is tud. Úgy tudom, hogy E. zsidó származású volt – bár ez sohasem került közöttünk szóba.

Amikor különböző kávéházi nótákról írtam, úgy láttam, hogy ez érdekes szint adott volna a szövegnek. Azért haboztam, mert felmerült bennem a kérdés, hogy vajon ez ironikus zsidó nóta-e, vagy pedig valami antiszemita ihletésű rigmus. E. minden valószínűség szerint zsidó nótát

látott benne. Amikor elhúztunk egy magyar, majd egy szerb nótát, megrendelte ezt is, hogy ilyenből is legyen. De tudta-e, hogy mit húzat? Nem sok zsidó kortársam volt. Ezek – mint én is – a világháború alatt vagy alig előtte születtek, de az ő esetükben identitásukat nem hozták tudomásukra, mert ez életveszélyes lehetett volna. Emlékszem, hogy milyen dráma volt otthon, amikor hároméves koromban a szülői tiltások ellenére felmentem a padlásra, és ott láttam valakit. Lejövet megkérdeztem, hogy miért van ez a bácsi a padláson. Egy nagynénem – nem éppen körültekintően – elmagyarázta nekem, hogy ez a bácsi zsidó, a németek nem szeretik a zsidókat, és ezért bújt a padlásra. Az apám egészen elfehéredett, amikor ezt neki is megismételtem. Hónapokig nem engedtek ki az utcára (pedig az apám barátja csak néhány napig rejtőzködött a padlásunkon). Zsidó kortársaimmal szüleik nyilván nem közölték, hogy zsidók; a szülők, rokonok saját identitásukat is rejtgették. Ezek a megrögződések többeknél a veszély elmúltával is folytatódtak. Mit tudhatott E. arról a közösségről, ahonnan származott? Vélhetően keveset. Maradhatott emlékezés szokásokra, maradhattak tárgyak, történetek, melyeket más-más ismerősök többféleképpen magyaráztak. Betemetett identitásból itt-ott kiemelkedő földhátak. Ezek között botolhatott a nótába. Olyasmi volt-e ez, amit a szülei (vagy azok ismerősei) egy közösségtudattal játszadozva dúdoltak, vagy olyasmi került a bucka alá, amit a szülei, rokonai úgy tartottak számon, mint mások (különösebb rosszindulat nélküli) csúfolódását.

Erre nem tudtam a választ gimnazistakoromban és jóval később sem, amikor a *Rózsától Rózsáig* szöveget írtam. Kihagytam, mert nem akartam egy vélhető csúfolódást – ha nem is mérgező – az identitásigenlő nóták közé sorolni. Aztán néhány hónappal a szöveg megjelenése után, egy beszélgetés során Budapesten megkérdeztem Kenedi Jancsit, akit még symposionista koromból ismerek, nem tud-e véletlen valamit erről a nótáról. Nem volt benne biztos, megkért, hogy dúdoljam el, esetleg segít a melódia. Elénekeltem (először egy fél évszázad után), és Jancsi azt mondta, hogy ez valószínűleg egy ironikus haszid nóta. Ezután döntöttem úgy, hogy mégis beveszem a következő szövegembe.

Különös volt összevetni azt a Becskereket, amelyben felnöttem azzal, amely a nagyapám és a szüleim történetei, beszélgetései nyomán körvonalazódott. Ha szóba kerültek a háború előtti rendezvények, összejövetelek, akkor felsejlett egy zsidó közösség és a hozzájuk kapcsolódó ünnepek, események, melyekre más közösségbeli embereket is meghívtak. Tudom (hallottam), hogy 1945-ben, a Becskereken sikeresen elrejtözött (vagy identitásukat sikeresen elrejtő) zsidók, a Magyarországról és máshonnan visszatérő zsidók megalakították a becskerei Zsidó Tanácsot; de aztán

eltűnt a színről. Többen eltávoztak (Izraelbe vagy más országba, esetleg más városba). Persze volt, aki maradt, tudtam például, hogy a Jancsi bácsi – az apám egyik kollégája – és nővére, Iduska néni (aki angoltanárnom volt) zsidók. De úgy tudom, a közösség nem alakult újra. Maradtak emlékek. Többször hallottam a családban Borsodiék (Borsodi Lajos író és fia, Borsodi Ferenc) történetét. Az apámnak az egyetemi évek során Zágrábban szobatársa volt Borsodi Ferenc. Amikor először táborba hurcolták őket, ez már fasiszta jogszabályok alapján történt, de a szabályokon belül még volt valami apró mozgástér, amelyen belül legalább próbálkozni lehetett. (A következő – 11 964 számú – jogeset is ilyen próbálkozást mutat.) Nagypapámnak sikerült valahogy kijogászkodnia Borsodiék szabadon bocsátását. De aztán valamivel később ismét táborba hurcolták őket, és innen már nem volt visszatérés. A Borsodi Ferivel kapcsolatos egyetemi anekdoták gyermekkoromban még részei voltak valamilyen becskereki valóságnak. Ma ez a (virtuális) valóság is eltűnt.

Aztán tanúi lettünk még egy közösség eltűnésének. Kortársaim is, én is – ki többet, ki kevesebbet – de tudtunk még németül. Becskereken három nyelven beszéltek az emberek. Ez volt a természetes. A német identitás a háború utolsó éveiben és a háború utáni első években vált tehetetellé. Mint a zsidók esetében is, itt is létfontosságúvá váltak a hovatartozás mércei, a többféle kötődés elbírálása. Az örület pedáns is igyekszik lenni. 1941. május 22-én a Német Katonai Parancsnokság rendeletsorozatot adott ki, amely a kultúrára vonatkozott egész Szerbia területén. A mozikról szóló rendelet 7. paragrafusában például az állt, hogy nem állhatnak alkalmazásban azok (tehát jegyárosok, jegyszedők, vagy a vendégeket helyükre vezető alkalmazottak sem lehetnek), akik zsidók, cigányok, vagy zsidóval, illetve cigánnyal kötöttek házasságot.¹ Nemcsak az etnikai és faji hovatartozás, hanem a kirekesztett etnikumokkal vagy fajokkal való kapcsolat-tartás is megbélyegzést vont maga után. És aztán, a mindennapi életben újra meg újra felmerült az abszurdum határainak kérdése. Mi van azokkal, akik elváltak? Akik özvegyek? A német csapatok kivonulása/kiűzése után a helyi németek kerültek a jogszabályok és a megbélyegzés célkeresztjébe. Ismét felmerült a határok kérdése is.

Volt egy cseh származású szakácsnőnk. Daruváron született (ott valamikor létezett cseh közösség). Becskereken, néhány hónappal a háború előtt, férjhez ment egy német munkáshoz. A férjét mint németet hamaro-

¹ Verordnung über den Betrieb von Lichtspieltheatern und der Verleih von Filmen, Verordnungsblatt des Militärbefehlshabers in Serbien Belgrad/Uredba o radu bioskopa i iznajmljivanju filmova, List uredaba vojnog zapovednika u Srbiji, No 5, 22. V. 1941.

san besorozták a német hadseregbe, és az orosz frontra került. Ott veszett. Így csak néhány hónapig tartott a házasság. Ez azonban elég volt a besorozáshoz. A nagyapám naplójában olvasom:

„1945. IV. 20. Péntek. Éjfél utáni 1 órakor a folyosóról behallatszott hangos beszélgetésre ébredtem. Józsi, majd utóbb Zorka hangjára is ismertem. Majd hallom, hogy az idegen hang a telefonba beszél. A folyosóra nyitok. Józsi két partizánnal tárgyal, s kérdésekre közli, hogy a partizánok Maska (Marija) szakácsnét elhurcolják; férje, Annau a németeknél mint katona szolgált. Maska cseh származású, mint ilyen kapott is személyi legitimációt, de bejegyezve: »udata za Nemca«. ² A partizánok összeírták a szakácsné – házunkban levő – ingóságát. Két partizán itt aludt. Az első irodaszoba diványán az egyik, a folyosón levő padon a másik, bizonyára arra vigyázva, nehogy az összeírt ingókból az éjjel valami eltűnjék. – A délelőtt folyamán idesereglett panaszosoktól halljuk, hogy az éjjel razziaszerűen végigmentek a városon, s elhurcolták a német nevűeket. Hírlik, hogy a környékbeli német községekből is összeszedik és a városba kísérik a németeket, s innét vagy kitelepítik Ausztria felé, vagy elhurcolják őket Oroszországba. Rémhírek-e ezek? Most még nem állapítható meg. – Déli 1 órakor befordult az udvarra egy hosszú stráfkocsi. Erre felrakták a szerencsétlen szakácsnő egy pár szegényes bútort (ruhaszekrényt, ágyát), ruhaneműit, egy pár cipőt, harisnyákat, zsebkendőket, s elvitték. Végignéztem e szegénységek kocsira rakását. Mélységes szálnalmat a szerencsétlenek, mélységes undort éreztem az emberiség ily elfajulása iránt. Ahogy innét a mi udvarunkból hurcolták a szakácsnő egy életen át összekuporgatott kis szegénységét, úgy láttam, amint az utcákon végig mentem a nap folyamán, egyik bútort hurcoló szekeret a másik után.”

A téboly a menekülés ösvényeit is megbélyegzi. Ismét idéznék egy bejegyzést nagyapám naplójából:

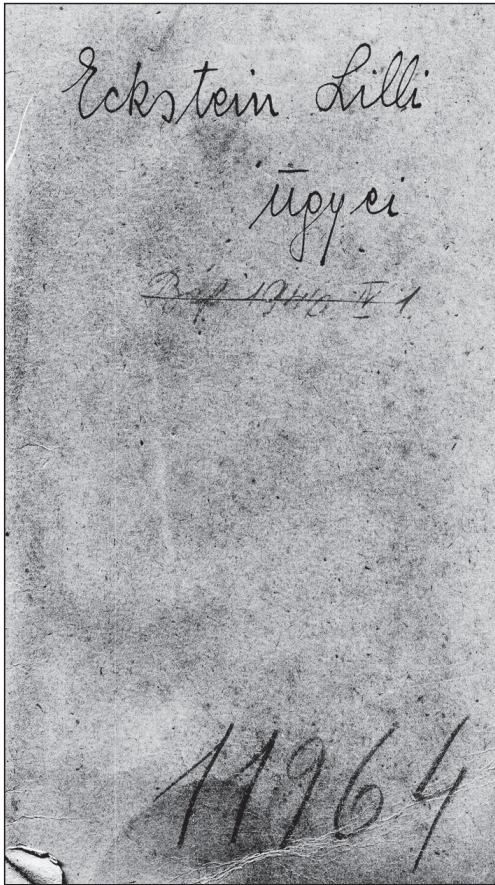
„1944. XII. 9 Az én szobámat már három napja átadtam Pirosnak, Józsinak, akik Ivkovics írnokkal itt fogadják, itt hallgatják a nehéz panaszokat. Itt vetik írásba a részleteket, készítik a kérvényeket. Az utolsó 3 napon át szakadatlan a panaszosok tódulása. Valahogy híre jutott annak, hogy megkönnyebbül sorsa az olyan asszonynak, aki – német – férje ellen válókeresetet ad be. Tódulnak e szerencsétlen asszonyok. Itt szoronganak a folyosón, az én szobámban már reggeli 7 órától az est beálltaig. Íródnak a panaszok; készülnek a válókeresetek. Persze mind szívesség, ingyen munka. Ma, mert pénzt senkitől nem fogadunk el, az egyik, a táborból kimenekült asszony, hálából 10 liter bort vitt a konyhába.”

És hadd tegyem hozzá, hogy a felajzottság korszakaiban, a hevület koordináta-rendszerében és retorikájában talál besorolást a kegyelem is. Ismét egy naplóbejegyzés:

„1945. V. 25. Péntek. [...] – Délben nagy örömmel megjelent a lágerekből Maska szakácsnő, majd nemsokára felkeresett dr. Kleitsné Pupa és Draganné. Tehát a hír valóra vált, a lágerekből kibocsátották a vegyes házasságúakat. Becskereken több száz szabadult. Ma van Tito marsall születésnapja, úgy magyarázzák, hogy ez alkalomból kegyelmi tény a kiszabadulás.”

A Becskerek környéki gyűjtőtáborokban sok német (vagy németként besorolt) életét veszítette. A többség azonban – ellentétben a néhány évvel korábban gyűjtőtáborba hurcolt zsidókkal – túlélte a szenvedéseket, és visszatért. A vagyonukat viszont nemigen sikerült megmenteni. A német megszállók szabályai szerint elkobzásra került minden zsidó és cigány vagyon. Hasonló szabályokat alkotott ezután a németeket kiűző új hatalom. Elkobzásra került minden német vagyon – kivéve olyan németek vagyonát, akik a partizánokhoz szegődtek. Voltak ilyenek is, de nagyon kevesen. Annál többen voltak olyan becskereki német polgárok, akiknek a nevéhez nem fűződtek sem hőstettek, sem gonosztettek. Ezeknek a vagyonát is elkobozták. Sok esetben a hatóságok előtt az vált perdöntő kérdéssé, hogy ki a német. Becskereken nem volt sok olyan család, melyben ne lett volna vegyes házasság is. Így a hovatartozás választás kérdése volt. Most azonban hatósági döntés mondta ki, ki hova tartozik. A német nevű magyarokhoz fűződött a legtöbb vita. Aztán az ötvenes években egyezség született Tito és a német kancellár között. Németország vállalta, hogy a Szerbiában elkobzott német vagyon ellenértékét megtéríti azoknak, akik Németországba emigrálnak. (Ezzel szemben Jugoszlávia feltételezhetően csökkentette hadikárpótlási igényeit.) Ez új utat nyitott meg azok előtt, akiknek azért vették el a vagyonukat, mert németek voltak (vagy mert nem sikerült bizonyítaniuk, hogy nem németek). Emlékszem, hogyan fogtak a gimnáziumi évek során a német nevű osztálytársak. A zsidó közösség után eltűnt Becskerekről a német közösség is.

Három ügyiratot találtam a nagyapám/apám ügyvédi levéltárában, melyekben ez – azt hiszem – nyomon követhető. Az első részben az Eckstein-aktáról írnék.

1. A 11964 számú ügyirat – az Eckstein-akta

1937 februárjában, a becskerekeli *Tükör* hetilapban a következő hír jelent meg: „A zsidók örömnepet ülnek. Talán furcsán hangzik ez ma, amikor ez a nép a legdurvább és legembertelenebb üldözéseknek van kitéve. De ez az örömnep mégis aktuálisabb mint valaha, mert reményt ad ennek a népnek, hogy az új Hamanok is ugyanúgy elpusztulnak mint Ahasverus idején. És ez ma nemcsak a zsidó nép kívánsága, hanem az emberiség legnagyobb része is örömmel várja azt a napot, amikor az új Hamanok véres kardja a feledésbe merül.

*

Eckstein Lilit, Eckstein János bőrgyáros leányát, február 21-én vezette oltár elé Budapesten nemes Molnár Károly. A fiatal párt tömegesen keresték fel szerencsekívánatokkal.”

A zsidók örömnepét

ülnek. Talán furcsán hangzik ez ma, amikor ez a nép a legdurvább és legembertelemebb üldözéseknek van kitéve. De ez az örömnep mégis aktuálisabb mint valaha, mert reményt ad ennek a népnek, hogy az új Hamaok is ugyanugy elpusztulnak mint Ahasverus idején. És ez ma nemcsak a zsidó nép kívánsága, hanem az emberiség legnagyobb része is örömmel várja azt a napot, amikor az új Hamaok véres kardja a feledésbe merül.

Eckstein Lilit, Eckstein János bőrgyáros leányát, február 21-én vezette oltár elé Budapesten nemes Molnár Károly. A fiatal párt tömegesen keresték fel szerencsekivánatokkal.

A *Tükör* tulajdonosa és felelős szerkesztője László B. Jenő volt. Vékony Náci írói álneven verseket is írt, leginkább bökverseket. Nagyon ismert (manapság azt mondanánk „kultikus”) könyv volt az „Ákom-Bákom Irka-Firka, s Mindezt Vékony Náci Írta”. Véletlen bukkantam rá évtizedekkel ezelőtt a családi könyvtárban. Többször is elolvastam. Egy pár sort meg is jegyeztem, például azokat, amelyek egy becskerek-i labdarúgóhóstit dicsérnek, akinek a neve Kamenkó, és aki „úgy lőtt, mint egy tüzes menykő”.

De más szövegeket is írt Vékony Náci. Nagy Ivánnal vitatkozva (akit szélsőséges bácskai magyar politikusként sorolt be a történelem), László B. Jenő ezt írja: „Az »A Nép« cikke azzal tisztel meg engem, hogy valószínűleg a vallásomra célozva megállapítja, hogy nem érthetem meg a magyarság küzdelmeit. Megnyugtathatom az »A Nép« érdemes sanda mészáros szerkesztőjét (aki máshová céloz és máshová üt), hogy alighanem jobban megértem és átérzem, mint ők! Nekem már a nagyapám mint

48-as honvéd vérzett egy eszméért – már akkor amikor az érdekes »A Nép« szerkesztő gárdájának és fullajtárjainak az ősei még a Kamarilla hívei voltak. Én nem szoktam rojtos gatyát felhúzni, hogy magyaroskodjam, de az vagyok ha rossz idő is jár rám és ezt a tényt a világ semmiféle törvénye nem változtathatja meg. Ellentétben azokkal, akik kiválasztják maguknak mindig a jó időt.»³

Preplata: na ¼ g. 45 – din. Primerak 4 – din. Poštarina plaćena u gotovom
Izlazi svake subote. Petrovgrad, 1937 február 27. X. ÉVF. 9. SZ.

TÜKÖR

László B. Jenő riportlapja

**Ma este a cionisták nagyarányu
PURIMBÁLJA** Dungyerszki palota.
„Parisien” kávéház
összes termeiben.

Tombola! Bar! Tánc!
Jazz! Jelmezesek felvonulása!
Kezdeté 9 órakor

Egy év múlva már nincsen *Tükör*. Eckstein Lili Budapesten van a férjénél (amint az aktákból kiderül, a IV. kerületben laknak, a Petőfi utca 7. szám alatt). Becskereken német megszállás van. A megszállók új jogrendet alkotnak. Megszületik egy rendelet, mely szerint elkobzásra kerül minden zsidó és cigány vagyona. Már jogász voltam, amikor a papírok között kotorászva kezembe került a Rendelet (Verordnungsblatt/Listá uredaba) 1941. május 22-i száma (5. szám). (Ebben volt a mozikról szóló rendelet is, amelyet az előző sorokban már említettem.) A Rendelet 1941/5. számában volt egy rendelet a sajtóról, egy másik a színházakról, a harmadik

a mozikról, a negyedik a kabarékról és varietékről szól. Mindegyik rendeletben többször is ott van, hogy pontosan mit nem végezhetnek zsidók, cigányok, vagy akik zsidókkal, illetve cigányokkal kötöttek házasságot. Vannak árnyalatok is. A kabarékról és varietékről szóló rendelet 1. és 3. paragrafusában ott áll, hogy aki kabarét vagy varietét akar működtetni, annak be kell szereznie a Katonai Parancsnokság engedélyét, ehhez pedig szükség van bizonyítékra arról, hogy mekkora a forgatótőke, és van-e benne zsidó tőke (cigány tőkéről nem történik említés, és – a szabály betűje szerint – a zsidó tőke jelenléte is csak az értesítés kötelezettségét vonja maga után). Táncosnők nem lehettek sem zsidók, sem cigányok, sem azok, akik zsidóknál vagy cigányoknál vannak férjnél (5. paragrafus). A 4. szakasz azt pontosította, hogy nem kerülhetnek bemutatásra zsidó szerzők vagy zeneszerzők művei (itt nem voltak kizárva a cigányok, és azok sem, akik zsidókkal éltek házasságban). A 4. paragrafus azt is meghatározta, hogy kabarékban és varietékben tilos a konferanz.

Hogy juthatott idő ilyen aprólékosan okoskodó előítélet-hímezgetésre 1941 májusában?! Kik írtak ilyen szabályokat? A téboly lépésről lépésre haladását lejegyezve írja Victor Klemperer, hogy egy darabig Németországban a zsidóknak szabad volt parkokban sétálni, de nem volt szabad padokra leülni. Rudolf Schlesinger, aki müncheni jogászként kezdte, majd a fasizmus elől menekülve Amerikában lett az összehasonlító jog egyik legnevesebb tanára, emlékezéseiben pontosan leírja, hogyan történt a mindennapok során a normalitás dekonstrukciója, hogyan haladt centiről centire az örület.⁴ Írja, hogy 1933-ban egy németországi „reform”⁵ kimondta, hogy zsidók nem doktorálhatnak. De az alakuló tébolyszabályok egy ideig még a normális időkre és környezetekre jellemző felvezetéssel alakulnak. Egy határidőhöz volt kötve az életbelépés. Schlesingert 1933 májusában felhívja Mueller-Erbach nevű tanára, elmondja, hogy készül az új szabály, de a nyári szemeszter végéig még doktorálhatnak zsidók. Támogatja őt még egy nem-zsidó tanára, akit Kischnek hívnak. Schlesinger megbecsüléssel ír mindkettőjükéről. A doktorálást eredetileg az év végére tervezte, de most felgyorsítja a munkát. Nem végez el mindent úgy, ahogy eredetileg tervezte, de összejön a disszertáció és a szóbeli vizsgák is a nyári szemeszter végéig. Az eredmény summa cum laude. Ezután a család és az ismerősök körében nagy kerti vacsora következik. Leírja, milyen jólesik neki, hogy

⁴ Rudolf B. Schlesinger, *Memories*, Universita degli studi di Trento kiadása, 2000

⁵ Gondolkozom, hogy idézőjelbe kell-e tenni a reform-ot. Az idézőjel olyasmit jelez, hogy lám, ezt reformnak nevezték, pedig... Viszont annyi mindent neveztek már reformnak, hogy elkopott minden előjel. Talán nem kell már idézőjel akkor sem, ha náci reformokról van szó.

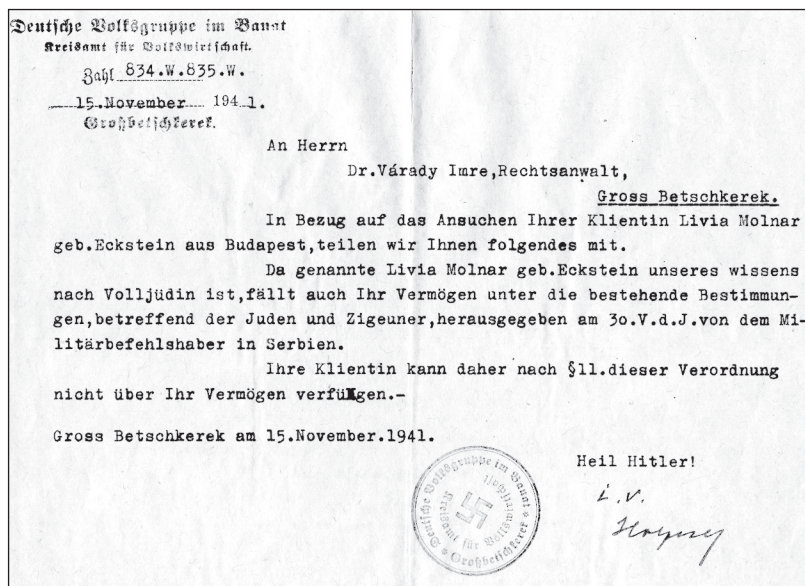
ezentúl Herr Doktornak szólíthatják. Aztán egy szabály szerint nem-árják nem lehetnek az ügyvédi kamara tagjai; de kivételesen kamaratagok maradhatnak azok a zsidók, akiket huszonöt évvel ezelőtt vettek fel, vagy akik katonaként szolgáltak az első világháborúban. Így Schlesinger apja ügyvéd maradhatott, de ő maga már nem nyerhetett felvételt az ügyvédi kamarába. Viszont dolgozhatott jogtanácsosként egy bankban, részt vehetett bírósági tárgyalásokon, de nem mondhatott perbeszédet.

Nem könnyű ezt perspektívába helyezni. A fasizmus szempontjából, szükséges lépcsők voltak ezek? Egy bizonyos civilizációs szintről már csak fokozatosan lehet az embertelenségig jutni? Ezeket a lépcsőfokokat jelzik tragikomikus pedánsággal az alakuló szabályok? Bizarrságra van szükség ahhoz, hogy le lehessen bontani a normalitást? És hogyan nézzünk azokra, akik e szabályokat alkották? E szabályok fogalmazói ma már öszszemosódnak azokkal, akik a „sétálás igen, de padra ülés nem” normát gázkamrákba tereléssel folytatták. Vajon voltak-e a sértő, a diszkriminatív (de egy darabig inkább groteszk mint véres) szabályok fogalmazói között olyanok is, akik megálltak (vagy megálltak volna) ott, hogy zsidók sétálhatnak, de nem ülhetnek le parkokban, hogy lehetnek jogtanácsosok, de nem lehetnek az ügyvédi kamara tagjai, vagy hogy zsidók, cigányok és azok házastársai nem lehetnek mozikban jegyszedők?

De hadd térjek vissza Eckstein Lilire, akinek a házasságkötését a becskereki zsidók örömmünnepeként jegyezte fel a *Tükör* 1937-ben. Eckstein Lili apja bőrgyáros volt, és amint az Eckstein-aktából látom, nem kevés per fűződött hozzá – és nem kevés vagyont szerzett. Lili – a szüleim meséi szerint – csinos volt, kedves, rokonszenves. Huszonhét éves korában kötött házasságot. Az iratok között ott van egy 1941. augusztus 14-én keltezett kézzel írott levél, melyet Eckstein Lili küldött Budapestről a nagyapámnak, Kedves Imre bácsi megszólítással. (Eckstein Lili szüleim kortársa volt.) A levélben többek között ezt írja: „Kérem, hogy szíveskedjen a német hatóságoknál eljárni, hogy a tulajdonomat képező Kraljica Marija 2 ház bérjövödelmét [...] visszamenőleg egészen a megszállás óta kifizessék. A bérjövödelemből legyen jó Imre bácsi a fennálló összes tartozásaimat rendezni, és a fennmaradó tiszta jövedelmet a magyar diákok segélyezésére fordítani.” Látom, hogy volt legalább még egy elintézendő ügy. (A felkérő levél nincs meg, de a beadvány igen.) Ebben arról volt szó, hogy az Eckstein-cégben Lilinek 600 000 dináros vagyონrészese dése volt, és erre 1937. február 11-étől 8%-os kamat járt. A beadványban a nagyapám ennek a kifizetését kéri a hatóságoktól. A papírok szerint ez a 600 000 dinár Lili kölcsöne volt az Eckstein-cégnek. (Sokkal valószínűbb, hogy valamilyen adóme g gongdolást követve lett ez annak idején kölcsönnek minősítve. Fel-

tehetően nem arról lehetett igazában szó, hogy a lány kölcsönt ad a gyártulajdonos apának, hanem inkább arról, hogy az apa 600 000 dinárt és annak járulékait átengedte a lányának.)

1941 augusztusában, amikor a levél íródott, a Kraljica Marija utcai házat és az Eckstein-céget is már elkobozták zsidó vagyongként. Nagypám a hatóságokhoz fordult Eckstein Lili kérelmével. Látom, hogy meglehetősen részletes a beadvány. Német nyelven van írva, a címzett a Deutsche Volksgruppe im Banat, Kreisamt für Volkswirtschaft – Juden Abteilung (azaz: Bánáti Német Népcsoport, Népgazdasági Körzeti Iroda – Zsidó Osztály). A válasz 1941. november 15-én íródik, és meglehetősen szűkszavú. Arról értesítik a nagypámat, hogy a kliense „tudomásunk szerint tiszta zsidó [Volljüdin]”, és így a vagyonnal a zsidó és cigány vagyont illető rendelet értelmében többé nem rendelkezhet. Heil Hitlerrel végződik a levél.

Ezt követi aztán egy másik próbálkozás. Látom, hogy itt a nagypám a nemzetközi magánjog területére sodródik. (Újvidéken évtizedekig nemzetközi magánjogot tanítottam. Az akta nemrégiben került a kezembe, s eddig nem tudtam, hogy a nagypámnak is volt tapasztalata ezen a területen.) Az érvelés egyik támasza egy székesfehérvári bizonylat, mely igazolja, hogy nemes Molnár Károly (Eckstein Lili férje) evangélikus vallású. Egy másik igazolás azt mutatja, hogy Molnár Károlyné sz. Eckstein Livia magyar állampolgár. Nagypám 1942. február 9-i német nyelvű beadványa azt magyarzza, hogy Molnár Livia magyar állampolgár, és eszerint nem

vonatkoznak rá a Szerbiai [német] Katonai Parancsnokság rendeletei. Magyarországon pedig akkor nem voltak zsidó és cigány vagyon elkobzásáról szóló rendeletek. Tehát ha a magyar jog alkalmazandó, Molnár Károlyné továbbra is jogos tulajdonos. A beadvány szerint az állampolgárság és nem a vagyon fekvési helye döntő abban a kérdésben, hogy melyik jog alkalmazandó. Majd eggyel feljebb lépve a retorikai lépcsőfokokon: „Az élő személy és nem a holt vagyon a döntő momentum.” (Vonakodva, de meg kell jegyezmem, hogy ezt nem egészen így tanítottam. Ha ingatlanról van szó, a nemzetközi magánjogban uralkodó álláspont szerint fontosabb az ingatlan fekvési helye, mint a tulajdonos állampolgársága. De hát más ügyvéd is használt már olyan érveket, melyek nem a jogtudományban uralkodó álláspontokat tükrözik.)

A döntés valószínűleg nem a nemzetközi magánjogon múltott. Visszatartó végzés nincs az iratok között, de a levelezésből kiderül, hogy sikertelen volt a kísérlet. Ott van az iratokban egy 1942. február 28-án keltezett levél is, melyben felszólítják a nagyapámat, hogy Molnár Livia ügyében jelenjen meg egy Pamer nevű Obersturmführer előtt a Biztonsági Szolgálatban, Sokolski kej 8. Ez a levél is Heil Hitlerrel zárul. Nem tudom, mi történt ezen a meghallgatáson (vagy kihallgatáson).

Aztán a lezárt ügyet újra megnyitja a hatalomváltás. Eckstein Lili túléli a háború borzalmait, de a házassága nem marad fenn. 1945-ben visszatér Nagybecskerekre. Ügyeit most az apám veszi át. Eckstein Lili leveleiben a Kedves Imre bácsi megszólítást a Kedves Jóska váltja fel. A meghatalmazáson az aláírás „Livija Ekštajn”, méghozzá cirill betűvel (hogy ezen már ne múljon). A célpont ugyanaz marad (Eckstein Lili vagyona), de más a nyelv (most szerb), és más hevültségeket kell kerülgetni. A címzettek is megváltoznak. A valamikori egyszerű „polgármesteri hivatal”-t (magyarul vagy szerbül) előbb a „Bánáti Német Népcsoport” váltotta fel. Aztán folytatódik a hosszú, kioktató elnevezések időszaka. A következő címzett a Gradski narodno-oslobodilački odbor (azaz Városi Népfelszabadító Bizottság). Marad a lelkes zárószavak négy évvel korábban indult megrögződése is, csak a Heil Hitler!-t most a Smrt fašizmu, sloboda narodu! (Halál a fasizmusra, szabadság a népnek) váltja fel. Egy továbblépés is történik, nemcsak a hivatal, hanem a hivatalhoz forduló egyén is így zárja a szöveget. (Esetleg egy kicsit visszafogottabban, csak rövidítéssel: S. F. – S. N.) Eckstein Lili is S. F. – S. N.-nel zárja a Népfelszabadító Bizottságnak intézett folyamodványait – ami számára mégiscsak könnyebb lehetett, mint a Heil Hitler.

A megmaradt iratokból, levelekből nem egészen világos, hogy milyen alapon tartotta távol a vagyonától Eckstein Lilit az új hatalom. Hallottam

olyan történeteket, hogy a német név vagyontól megfosztó új groteszk besorolást hozott. A zsidóknak, akiknek német vezetéknevük volt, és akiket nem öltek meg a német megszállók, azt kellett bizonygatniuk, hogy nem németek. Ezt pedig az nehezítette, hogy az identitásrejtegetés idején az emberek igyekeztek megszabadulni a (zsidó) identitásra utaló papíroktól is. Apámnak volt olyan ügye, aki bizonyítékként bemutatta a Népfelszabadító Bizottságnak a Bánáti Német Népcsoport, Népgazdasági Körzeti Iroda – Zsidó Osztály végzését, mely szerint valakinek a vagyont mint zsidó vagyont kobozták el. (Az apám és ügyfele ezzel persze azt akarták bizonyítani, hogy az illető nem német, tehát nem vonatkozhatnak rá az új vagyonekobozási rendeletek.) A büszke lakonikus válasz azonban az volt, hogy „mi nem vehetünk figyelembe fasiszta dokumentumokat”.

ההסתדרות הציונית החדשה		ההסתדרות הציונית החדשה	
NEW ZIONIST ORGANISATION		השם והמשפחה	
NOUVELLE ORGANISATION SIONISTE		נולד בשנת 71 בעיר קז'מיר אוקראינה	
IGERET EZRACH-ZIONI		המקצוע גורן מלמד המצב המשפחתי	
Name Prénom	Jovan	מדרגת ההשכלה	מאורגן ב 3
Family name Nom	Eckstein	ממלא תפקיד של	ב 1915
Age	41 god.	הכתובת	
Address Adresse	Kv. Aleksandra	האגודה	החבר
Town Ville	Petrovgrad	המזכיר	
Country Pays	Jugoslavija	החבר	

NOVA CIONISTIČKA ORGANIZACIJA
ZEMELJSKI SAVEZ
U JUGOSLAVIJI

Jovan Eckstein
החבר

Az iratokban annak nem látom határozott nyomát, hogy az Eckstein-vagyont német vagyonként tartotta volna birtokában az új hatalom. Találgatásra ad okot, hogy ott van Lili apjának, Eckstein Jánosnak cionista igazolványa. Nem látok dátumot, de ott áll, hogy Eckstein Jovan/János hetvenegy éves (mivel 1866-ban született, 1937-ben állíthatták ki az igazolványt). Az Új Cionista Szervezetről van szó, melynek alapcélkitűzései szerb, héber, angol és francia nyelven vannak leírva az igazolványban. Igazolni kellett, hogy az Ecksteinék zsidók és nem németek, hogy nem működtek együtt a fasisztákkal? Most már nincs kit megkérdezniem. Elgondolkodtató a bőrgyár igazgatójának 1951. június 4-én írt levele is. A levél tárgya Lepadat Livia követelése (Eckstein Lili újra férjhez ment, új férjének neve Lepadat Dušan). Az Eckstein-bőrgyárról van szó, de ennek a neve most már Fabrika Kože Svetozar Marković-Toza, Zrenjanin. A le-

vél arról értesít, hogy változott a minősítés. Eredetileg – 1950. március 1-jén – elkobozták (konfiskálták) a gyárat, mostantól pedig államosítás (nacionalizáció) jogcímen van állami kézben. A konfiskáció elsősorban azoknak a vagyonát érintette, akik „együttműködtek a megszállókkal”. Ezt az együttműködést Becskereken (és nem csak Becskereken) meglehetősen szélesen értelmezték. A Bencze-bútorgyárat is azért vették el, mert a bútorgyár „együttműködött a fasiszta megszállókkal”. Az ítélet pontosan meg is határozza, miből állt az együttműködés: abból, hogy a bútorgyár nemcsak a becskerei polgároknak, hanem a fasiszta megszállóknak készített és árusított bútort. Ennyi.

Eckstein Jánost, a bőrgyár tulajdonosát (nagyapám gimnáziumi osztálytársát) 1942-ben Belgrádba hurcolták, és ott ölték meg. Többször hallottam, hogy a Becskerekről (és valószínűleg más városokból) odaszállított zsidókat kamionokban utaztatták Belgrádban, az utasok közé gázt engedtek, és így vesztették életüket. Nem vagyok benne biztos, de úgy tudom, hogy a bőrgyár üzemeltetését nem vették át közvetlenül a német megszállók. Akárhogy is történt, a bőrgyár minden valószínűség szerint annak adott el bőrt, aki vásárolni akart és volt pénze (vagy annak, aki pénz nélkül is elvehette, amit akart), tehát juttatott bőrt a fasiszta megszállóknak is. Lehet, hogy így minősítették az Eckstein-bőrgyárat is, mely konfiskációhoz vezetett. A megbélyegzést sikerült levetkőzni, de az államosítás maradt, ezzel a háttérrel kellett kárpótlási követeléssel próbálkozni a Svetozar Marković-Toza bőrgyár ellen.

Voltak más problémák is, melyek megoldására Eckstein Lili ügyvédi segítséget kért. Az új meghatalmazás 1945 májusában íródik, és az apámat mint petrovgradi ügyvédet említi (tehát nem volt már Grossbetschkerek, nem is Nagybecskerek, és még nem Zrenjanin). Az első kérvény (1945. május 10.) arra irányul, hogy a becskerei Eckstein Livia letelepedhessen

Becskereken. Ehhez azonban szükség volt egy politikai és erkölcsi magatartást igazoló bizonylatra (Uverenje o političkom i moralnom vladanju), melynek kiadásakor különös figyelemmel vizsgálták a megszállóhoz való viszonyulást. (Nem tudom, a véletlen hozta-e azt a kis nyelvi mozgást, melynek eredményeképp a magyarban és a szerbben is, a „politikai és erkölcsi” kifejezésben módosult a sorrend, és „erkölcsi-politikai” [moralno-političko] lépett a helyébe.) A bizonylatot kérve Eckstein Lili többek között ezt írja:

„...zsidó nemzetiségű vagyok, és ilyenként szöktem a német megszálló hatóságok elől.

Petrogradban születtem 1910. III. 12-én, apám Jovan [János], anyám Polák Gizella, akiket a fasiszta megszállók kivégeztek.

[...]

Mint zsidó nem is kompromittálhattam magam a megszállók oldalán, tehát politikailag megfelelő magatartású vagyok.”

Az utolsó mondatban a sorok mögött valami ingerültséget is érzek.

A beadvány hátlapján egy irodai tisztviselő megjegyzése van ceruzával feljegyezve. „A bizonylat néhány napon belül ki lesz adva.” Ki is adták.

<p>GRADSKOM NARODNO (SLOBODILAČKOM) ODBORU /Odeljak za snabdevanje/ Petrovgrad</p>
<p>Predmet: Molba EKŠTAJN LIVIJE, domaćice iz Petrovgrada /XXXXXXXXXXXXXX Kr. Marije ulica 2/, radi izdavanja dozvole za kupovanje jedne letnje ženske cicane haljine.</p>
<p>U proleće 1941 godine izbegla sam iz Petrovgrada ispred nemačke okupacije u Madjarsku. 8. maja 1945 god. vratila sam se natrag svojoj kući. Osim jedne zimske haljine nemam druge. Molim da mi se izda dozvola za kupovanje materijala za jednu letnju haljinu, i to materijal takav koji se može prati. PETROVGRAD, 11. V. 1945</p>
<p>S.F. - S.N. !</p>

Az erkölcsi-politikai bizonylatot igénylő beadvány után egy nappal (1945. május 11.) egy másik folyamodvány is íródik. Ezt a Városi Népfel-szabadító Bizottság Ellátási Osztályához intézték. Az elején fel van tüntetve a folyamodvány tárgya: „ECKSTEIN LÍVIA petrovgrádi háziasz-szony (Kr. Marije u. 2.) aziránti kérelme, hogy kiadatassék egy engedély egy nyári női kartonruha megvásárlására.” (Eredetiben, Predmet: Molba EKŠTAJN LIVIJE, domaćice iz Petrovgrada [Kr. Marije ulica 2], radi izdavanja dozvole za kupovanje jedne letnje ženske cicane haljine). Ebben Eckstein Lili a következőket írja (szerb nyelven): „...Petrovgrádból a német megszállás elől Magyarországra szöktem.

1945. május 8-án tértem haza.

Egy téli ruhán kívül másom nincsen.

Kérem, engedélyezzék, hogy egy nyári ruhára való anyagot vegyek, és-
pedig olyan anyagot, mely mosható.

Petrovgrád, 11. V. 1945.

S. F. – S. N.”

Válasz nincs az iratokban, de mivel a megfelelő politikai-erkölcsi magatartás bizonyítást nyert, feltételezem, hogy a kartonruha beszerzése is lehetségessé vált. Egyébként nem emlékszem már biztosan, hogy ki mesélte, de úgy hallottam, hogy a kérvénybe Eckstein Lili azt is be akarta írni, hogy azért is kell a ruha, mert most már a korzón is meg szeretne jelenni. Az apám lebeszélte róla, hogy ezt is beírja. Becskereken a korzó körülbelül ugyanolyan fontos volt, mint amilyenek Márai minősíti az *Egy polgár vallomásaiban*. A korzó Becskereken is a Fő utcán volt (ezt a nevet használtuk, és használjuk sok névváltoztatás után is). Hallottam, hogy a korzó nem szűnt meg teljesen a fasizmus alatt sem, s különbség volt az utca két oldala között. Márai szerint volt egy úri oldal, és a másik oldalon a „cselédek, bakák és a társadalom szerényebb tagjai” sétáltak. Nem tudom, hogy ez pontosan így volt-e valamikor Becskereken, de különbség létezett. Én az ötvenes évek derekán kezdtem korzózni, és ekkor ez megkerülhetetlen tényezője volt a város társadalmi életének. Megmaradt valami különbség is a korzó bal és jobb oldala között. Nem mondhatnám, hogy ez osztályalapú különbség lett volna, de mindnyájan tudtuk, hogy a korzó bal oldala (ha a városháza és a katolikus templom felől indulunk) a főszínpad. A jobb oldalon sétáltak a vidéki diákok, akik még nem kapcsolódtak be a város életébe és a szerelmespárok is, akik egymással akartak lenni, kerülve a sok köszönést, megállást, szóváltást az ismerősökkel. Voltak olyanok is, akik mindkét oldalon sétáltak.

1951 májusában egy komolyabb eredmény is születik az Eckstein-ügyekben. Olvasom a jegyzőkönyvet, amelyet Nikola Preradović, az Álami Épületek Osztályának főnöke, Milorad Popović, a Városi Vagyoni Vállalat igazgatója és az apám, mint Lepadat Lívia, született Eckstein ügyvédje írnak alá 1951. május 31-én. A jegyzőkönyv szerint Lepadat Líviának átadják a Makedonska utca 13. alatti házat és telket teljes egészében, valamint a Balkanska utca 12. alatti házat és a telek felét. Az ingatlant a meglévő állapotban adják és veszik át a felek megjegyzés nélkül. (Az nem derül ki a papírokból, hogy itt korábban elvett ingatlan visszaadásáról van-e szó, vagy más ingatlant adtak a korábban elkobzott helyett.)

Ezután még két Mariborból küldött levelet idéznék. Lepadat Duško kikindai volt, egy ideig Kikindán élt a házaspár. Lehet, hogy nyári szabadságon íródtak a Mariborból küldött levelek, de az is lehet, hogy a Lepadat

házaspár Mariborba költözött. Ez utóbbi lehetőségre utal nagyapám naplója, melyben feljegyzi, kik jöttek el, vagy kik küldtek levelet, sürgönyt a születés- vagy névnapjára. Rendszeresen megjelenik az Eckstein és Lepadat név is. Az utolsó ilyen bejegyzés dátuma 1956. március 1. Látom, hogy nagyapám 89. születésnapjára táviratot küldött többek között „Eckstein Lilly, Dusko, Maribor”.

Az 1951-ben küldött két levél egyikét Lepadat Duško írja az apámnak szerb nyelven, és mondja, hogy örülnek a házzal kapcsolatos sikernek, és gratulálnak. A másikat Lepadat/Eckstein Lili írja, szintén Mariborból az apámnak, 1951. június 15-én, magyarul. Azt írja, hogy jól érzik magukat Mariborban, és hozzáteszi: „Nagyon szépen kérem, tegyen meg mindent, hátha mégis sikerül a pénzt a börtörtől megkapni. [...] Itt [Mariborról van szó] tényleg nagyon szépen és kellemesen lehet élni, mindent kapni, csak ha az embernek meglenne hozzá a pénze is.”

Az államosított vagyon utáni kárpótlás kérdése elhúzódott. 2011-ben hozta meg a Szerb Parlament a vagyon-visszaszármaztatási törvényt. Azt hiszem, ennek alapján a becskereki börtörtel kapcsolatban is lehetne pénzt kérni. Csak azt nem tudom, maradt-e valaki, aki kérhetné.

